

Іван Франко

Михайло Коцюбинський

Шановні добродійки і добродії!

Сьогодні я хочу познайомити вас з одним з найкращих українських письменників — з Іваном Франком. Перед вами портрет Франка. Те, що ви бачите, хотів би трохи доповнити. Невеликий, хоч сильний мужчина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, в лініях бороди щось енергічне, уперте. Рудувате волосся непокірливо пнеться, вуси стирчать. Скромно одягнений, він тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить — і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремінь і сипле іскри.

Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою!

Не можу забути одного образу, який врзавсь мені у пам'ять. Се було два роки назад, коли я востаннє бачився з ним. В своїй убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибацькі сіті, як бідний апостол. Плів сіті й писав поему "Мойсей". Не знаю, чи попалася риба у його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою.

51 рік минув вже, як під сільською стріхою, в хаті коваля Якова, недалеко од села Нагуєвичі, в Галичині (в Австрії), родився Іван Франко. Сільська дитина росла серед природи. Мале хлоп'ятко по цілих днях бігало по полю, поміж високих лопухів, над невеликою річкою з високими берегами, з кам'янистим дном та з м'якими зеленими водорослями. І все, що воно бачило, здавалось йому таким прекрасним, чудним і незрозумілим. Чого сонце таке маленьке, коли казали, що воно велике? Чи в небі вирізана така маленька дірка і через те не видно цілого сонця? Чим люди бачать? І чим вони чують? Йому здавалось, що все те чоловік робить ротом. Дитина розкриває й закриває рота, заплющує очі, затулює вуха,— скрізь додивляється, над усім думає. А ввечері говорить до батька:

— Татуню, татуню! Я щось знаю.

— А що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима бачить.

Батько сміється.

— А вухами чує, як кудкудакає курка, а пальцями — шум.

— Як, як?

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудакає, а як затикати, то чути тільки шум.

І все його цікавить, і над усім він думає, по-своєму, звісно. Біга по полю, пасе гуси — і думає.

"Якесь воно не таке, як люди",— кажуть про дитину сусіди. "Якесь не таке",— думає батько і рішає оддати сина в науку, одірвати од плуга. І от, коли Іванові минуло 6 років, батько посилає хлопця до школи, в сусіднє близьке село. Тяжка там була спочатку

наука! Все там було чудне, незвичайне, якісь таблички з гачками, якісь закарлючки. Учитель не стільки вчив, скільки крутив за вуха та бив по плечах. Школярі щось кричать, а Іван нічого не розуміє. "А-ба-ба-га-ла-ма-га...",— хором читають діти склади. "А-ба-ба-га-ла-ма-га",— кричить вкупі з ними малий Франко, а сам нічого не розуміє.

Увечері батько питає:

— Ну, а чого тебе там в школі навчили?

— Вчилися "а баба галамага".

— А ти вмів?

— Таже вмів.

Проте незвичайно здатна дитина научилась в сільській школі читати по-українському, по-польському і по-німецькому. За два роки батько оддає його в город Дрогобич, в нормальну німецьку школу при монастирі. Залякана сільська дитина, нечесана, погано одягнена стає жертвою школярів і грубих, неосвічених учителів. Його б'ють, з нього сміються. В своїх оповіданнях "Schönschreiben" і "Олівець" (карандаш), що мають автобіографічний характер, Франко описав варварство тодішніх учителів. І ще тоді в дитячій душі Франка зродилась вічна вражда проти усякої неволі та тиранства, проти насильства людини над людиною. Минув рік, настав екзамен — і малий Франко здивував усіх: він опинився першим учеником. Скоро після того у Франка вмирає батько, а мати виходить за другого. І хоч сім'я Франка бідніє, хоч нема вже тих достатків, які були за батька, його не беруть з школи. В городі він живе у свого родича-столяра, слухає розмови робочого люду, вчиться пісень, спить на порожніх скринях, приготовлених на ярмарок, або в домовині і помагає в роботі. А на канікули — знов на селі, знов помагає в полі збирати сіно, звозити хліб. Минуло три роки — і Франка оддали в гімназію. І тут з мужицьким сином повторюється та ж сама історія, що і в нормальній школі. На Франка не звертають уваги, він цілий рік сидить десь у кутку, на "ослячій лаві", та довбає пальцями у стінах діри. Та незабаром він знов займає перше місце і вже не кидає його за весь гімназіальний курс. Науки шкільної Франко не любив. Зате читав. Шевченкового "Кобзаря" вивчив напам'ять, а як став старшим, книжка зовсім захопила його. Він читав все, що попадало під руки, без плану і без системи: Шекспіра, Шіллера, Клопштока, Гете, Гейне, Гомера, Софокла, біблію, а з українських авторів — Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Руданського, Мирного. Любов до книжки виявляється і в тому, що з шостого класу Франко починає збирати свою бібліотеку — і за три роки заповняє велику шафу європейськими класиками. Перші спроби писати — віршем і прозою — відносяться ще до тих часів, коли Франко був у гімназії. Тоді ще почав він збирати народні пісні. Коли, скінчивши гімназію в 1875 році, молодий Франко їхав до Львівського університету, в його літературному багажі було все: і любовні вірші, і драми, оповідання, і переклади Софокла, Гомера, "Уріель. Акоста" Гуцкова, "Краледворська рукопись" і т. ін.

У Львові 19-літній студент вступає до студентської громади і бере живу участь в редакції студентського журналу "Друг", де ще в р. 1874 надруковано перші вірші Франка, підписані псевдонімом Джеджалик. Таким робом літературна праця Франка

починається для нас 1874 роком.

Якою ж була література в Галичині в той час, коли почав писати Франко? Щоб краще це пояснити, вернімось трохи назад та подивімся, чим жила і інтересувалась галицька інтелігенція в 70-і роки минулого віку. Цей час в Галичині був самим мертвим, як свідчать історики. Ще з кінця 60-х років серед галицької інтелігенції почались суперечки, чи ми самостійний народ, чи тільки частина російського. Чи наша мова окремий "языкъ", чи "нарѣчіє" великоруського. Ці суперечки ділили людей на два ворожі табори і розкололи вкінці галицьку інтелігенцію на москвофілів і народовців. Були навіть такі, що визнавали галичан за окрему "рутенську націю", окрему од українців і великоросів. Москвофіли хотіли писати мовою Пушкіна, якої, звісно, не знали, а виходило у них так зване "язичіє", мішанина українського, російського і церковнослов'янського. Окрім мовних спорів, галицька інтелігенція займалася високою політикою, а та політика зводилась до того, щоб як-небудь запобігти ласки правительства, що-небудь, хоч дрібницю, випросить у нього. Це була політика рабів. Ідея абсолютизму, бюрократичне "чинопочитаніє", затхлість, байдужість до живих народних інтересів, повне безсилля в духовній, сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання — от чим характеризується тодішня, навіть краща, частина галицької інтелігенції. Коли пізніше, в 1876 році, російський уряд видав указ, що забороняв українську літературу, це викликало цинічну радість серед галицьких священиків. Молодіж, знеохочена безконечними і безплідними суперечками про мову, без світлих традицій старшого покоління, виявляє той самий реакційний дух, ту ж інертність і нічим не цікавиться. В студентських товариствах по цілих ночах іде гра у карти.

Цікаву картинку тодішніх поглядів дає Драгоманов у своїх австро-руських споминах. В 1873 році він пробував у Львові. До нього часто заходив тоді один галицький літератор. Розмова якось зійшла на клерикалізм.

— Я вільнодумний,— сказав літератор,— але релігія потрібна для моральності мужиків і жінок.

Коли ж йому сказали на те, що образована жінка нічим не відрізняється од мужчини, він обернувся до Драгоманова:

— Ну скажіть мені, чи у вас завжди так буває, як я бачив отут? Зайшов я до вас у готель. Вас не було, а ваша жінка розмовляла з NN (молодим чоловіком). Оце ви підете на лекцію, чи куди, а жінка ваша може сама приймати мужчину?

— А чому ж ні?

— І ви не боїтесь?

— Чого? — питався Драгоманов, сміючись.

— Ну, я б боявся,— одказав літератор.— Я б завше боявся лишати свою жінку саму з мужчиною.

Одірваність од народу, од його життя і інтересів — викликає у галицьких українців бажання створити вищу, делікатну, немужицьку літературу. Уважається добрим тоном писати тільки про бояр, князів, з життя вищих класів. Що б ви не взяли до рук з

тодішньої літератури — скрізь реакційний дух, мертвота, засмічена Московщиною та церковщиною мова. Ось вам зразок, як писали галичани перед Франком:

"Стихъ во честь Его Превосходительству Преосвященнѣйшому Куръ Михайлу Лѣвицкому Митрополитѣ Галицкому, Архиепископови Львѣвскому, Бискупови Каменца Подѣльскаго, Его Императорскаго Величества дѣйствительному тайному Совѣтнику, Докторови С. Богословия и т. д. во день Святого Архистратига Михаила дня 8, Ноемврия 1838, яко во день Его високаго тезоименитства, Іосифом Левицькимъ Парохоу Школьскимъ Диецезіи Перемыскои оу подножия Его Престола съ наибольшимъ ушанованьемъ сложены.— Въ Перемышляхъ. 1838, въ 4".

А ось трохи віршів з цього твору.

Пріятным чувствомъ упоенный,
Вхожу въ отечественный градъ:
Се холмъ я вижу возвышенный,
Где церковь — мать Рускихъ чадъ.
Днесъ мѣсте горде, где предъ вѣки
Стоялъ монаховъ бѣдный домъ,
Котри, покинувъ челоуѣки,
Творца превозносили въ немъ.
Насупротивъ высокій замокъ,
Который основалъ нашъ Левъ:
Се славы Руской уламокъ,
Счо мѣститъ при собѣ Пелтевъ.
Лиха то доля такъ хотѣла,
Счобъ Галичъ древній градъ пропалъ;
Вось где Романа и Данила
Зо злата кутый Тронъ стоялъ.
Вразъ зъ долею головна мѣста,
Притемнился цвѣтущъ Крылось;
Геть запустѣла и Пречиста,
Не булъ въ ней пастырскій приносъ.

В літературних напрямках скрізь панує польська романтика, підмішана німецьким сентименталізмом XVIII віку. З новішою європейською літературою ніхто не знайомиться, демократичний напрям тодішньої російської літератури до них не доходить. Взагалі галичани з тих часів мали на літературу чудні погляди. "Одні вважали літературу,— пише Франко у своїх споминах,— забавкою і жадали од неї поперед усього легкості і забавності. Для других се мала бути школа панського життя і аристократичних манер і через те [їх] різало по душі всяке хоч крихітку різке змалювання справжнього життя, особливо мужичого. А всі разом вважали літературу за найкращий спосіб моралізувати народ. Для того література повинна, на їх думку, представляти людей вищих, ідеальних, таких, якими повинні бути всі. І мова повинна бути делікатна, без грубих, мужицьких, вульгарних слів". Отже, не диво, що перша

повість, яку пише Франко для журналу "Друг" (ця повість називається "Петрії і Довбушуки"), не дуже далеко одійшла от тодішньої галицької белетристичної продукції. Буйна фантазія молодого письменника, розпалена фантастичними оповіданнями німецького белетриста Гофмана, знаходить широкий простір у тій першій Франковій повісті. Тут повно всякого страхіття, розбійників, заклятих скарбів, привидів, душоубства і оживаючих мерців. Але, неважаючи на те, що цею повістю Франко оддав данину тодішній літературній школі, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви, добачаємо зародок того таланту, що незабаром розвився так пишно у других творах Франка.

В перші роки студентського життя Франка сталась одна важна подія, яка мала велике значення для цілої Галичини і особливо для Франка. Політичні обставини викинули з Росії професора Київського університету Михайла Драгоманова, і він емігрував за границю. Свій світлий розум, свою величезну наукову ерудицію Драгоманов цілком оддав українській справі. Його критичні статті "кидали нове світло на нашу минувшину, одкривали нові горизонти, вчили розуміти нашу історію і нашу теперішність, вникати в інтереси живих людей, розуміти і любити їх. Уся його робота була одною великою проповіддю невтомної праці для добра і розвитку нашого народу. З ясным, тверезим, трохи скептичним розумом, ворог усякої фрази, всякої фальшивості і ненатуральності, Драгоманов у своїх статтях, а ще більше в листах до галичан старався привчити їх читати, студіювати, відчувувати їх од пустої фразеології і трати часу, будив охоту до реальної роботи. Він звертав увагу на насущні потреби народу, на застій у політичнім житті, на нещастя галичан. Його статті і листи — то були для великої більшості галичан мов удари батога; вони пекли і боліли, часом били невинуватих, бували несправедливі, але завжди змушували думати, будили совість".

Під вплив Драгоманова, як я вже сказав, попав і Франко. І вже в половині 1876 р. він виступає з першими не фантастичними, а реальними оповіданнями: "Лесишина челядь" і "Два приятелі", а ще через рік друкує образки з життя робітників під заголовком "Борислав". Коли пригадаємо собі те фарисейство, в якому вихована була тодішня інтелігенція, коли згадаємо, як тісно і самовільно розумілося те, що дозволено і не дозволено в літературі,— тоді урозуміємо ту бурю гніву, яку викликав Франко серед галицьких читачів своїм новаторством. Ті №№ журналів, в яких були надруковані оповідання Франка, одсилались назад в редакцію з непристойними написами: "Чи сказився?" — писав один; "Не смійте мені присилати такої гидкої макулатури", — сердився другий; "Возвращается обратным шагом к умалишенным", — надписував третій. Але повороту для Франка вже не було 1.

Року 1877 з Франком сталася пригода: його й цілу редакцію "Друга" арештовують. "Безтолковий процес,— пише він,— котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і котрий скінчився тим, що мене засудили, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий),— був для мене страшною і тяжкою пробою. Дев'ять місяців, пробутих у

тюрмі, були для мене мукою. Зо мною поводитись, як з звичайним злодієм, посадили між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14—18, перекидували з камери до камери при ненастанних ревізіях та придирках (се, бач, за те, що я "писав" — записував на случайно роздобутих карточках паперу случайно роздобутим олівцем — пісні та приповідки з уст арештантів або й свої вірші), а кілька тижнів я просидів у такій камері, що мала тільки одно вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на лавці, а 4 під лавкою, бо не ставало місця. З протекції, для свіжого повітря, арештанти відступили мені "найкраще" місце до спання — під вікном проти дверей, а що вікно задля задухи мусило бути день і ніч відкрите і до дверей продувало, то я щорання будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна".

Та не краще, а може, й гірше жилось Франкові, коли він вийшов з тюрми. Лояльні галичани, боязливі, залякані, одвернулись від нього, мов від прокаженого. Викинули його з "Просвіти", не дозволили приходити до "Бесіди" — українського клубу, а ті, що хотіли мати з ним яке діло, робили це тайно й обережно, щоб ніхто не побачив. Тільки невеличкий гурток молоді не цурався його. А проте Франко, переживаючи цей важкий час свого життя, не опускає рук. Ходить на лекції до університету, видає вкупі з приятелем своїм, М. Павликом, часопис "Громадський друг", пише оповідання, задумує цілий цикл новел, в яких хоче списати всі боки життя простого люду і інтелігенції: відносини економічні, освітні, юридичні, політичні і т. ін. Пише в польських часописах і газетах, перекладає поеми Гейне, "Фауста" Гете, "Каїна" Байрона, Шеллі і др. Та не минуло ще й двох літ цієї кипучої праці на волі, як Франка знов арештували і посадили на три місяці до тюрми.

Випустивши з тюрми, його, слабого, в гарячці, одсилають пішки з поліцейським додому на село, причім волочать його по етапах, з тюрми до тюрми; в дорозі, змочений великим дощем, Франко заслаб ще дужче, пролежав удома тиждень в дуже важких обставинах, а далі подався до г. Коломиї, щоб звідти дістатись до свого приятеля, з яким сидів у тюрмі. В Коломиї прожив він тиждень в гостиниці, де написав свою повість "На дні", в якій змалював тюрму в Дрогобичі. Важкий був для Франка той тиждень! Останні три дні прожив він трьома центами (2 коп. на наші гроші), знайденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, замкнувся в кімнаті і півтора дня лежав в гарячці і голоді, ждучи смерті. Тут його рятує від смерті один з його товаришів і забирає з собою на село, де Франко, спочиваючи, прожив кілька тижнів. Але й там видюче око адміністрації постерегло небезпечного злочинця. Вона наказала жандармам приставити Франка назад до Коломиї, а що у Франка не було грошей на підводу, то жандарм, ще слабого, в літню спеку, погнав його до Коломиї пішки. "Тяжка се була дорога,— пише Франко в своїй автобіографії,— після котрої мені на обох ногах повідпадали нігті на пальцях".

Коли побачили, що у Франка є паспорт, його пустили на волю. Франко вернувся до Львова і знов записався на університет.

З того часу, борючись з бідю й не маючи часто-густо чого їсти, Франко з дивною енергією проявляє різносторонню діяльність на всіх полях літератури, загартовує свою

волю в боротьбі за кращу долю покривдженого, такого близького йому, робочого люду, навчається

Проти рожна перти,
Проти хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести...

Почавши з 1881 року, він видає або пише у періодичних виданнях: "Світ", "Літературно-наукова бібліотека", "Народ", "Житє і слово" і др., пише повісті, драми, оповідання, вірші та статті наукового публіцистичного змісту і заповняє ними мало не всі українські періодичні видання, містить кореспонденції, статті і переклади з чужих мов у польських та російських часописах, піддержує зносини з "Вольным словом" в Женеві — взагалі визначається незвичайною плодovitістю, різностороннім талантом і науковою ерудицією.

Весною 1886 р. Франко приїздить до Києва і тут жениться, а через рік вступає, як один з редакторів, до польської газети "Kurjer Lwowski", де й вибув, як сам говорить, "десятилітню панщину". Заробляючи, аби тільки не вмерти з голоду, Франко за цей період в значній мірі одірваний був од української літератури, і це для нас велика втрата, тим більше, що в той час його талант виріс, зміцнівся, набрався сили. Але, на щастя, його викинули з редакції "Кур'єра" за статтю про Міцкевича, якого він назвав поетом зради. Року 1889 Франка ще раз садять до тюрми, де він пробув 2 ½ місяці. Та нема лиха без добра! Ближче познайомившись з тюрмою та її життям, Франко міг написати такі чудові речі, як оповідання "До світла", "Тюремні сонети" і т. ін.

Кипуча, невгомна натура Франкова не могла вміститися в рамки самої літературної роботи. Року 1890 він, вкупі з другими, засновує радикальну партію, стає на її чолі і видає партійний орган "Народ". Тут він містить багато блискучих публіцистичних і програмових статей і, стоячи на сторожі "мужицьких" інтересів, викликає часом цілу бурю серед громадянства своєю гострою критикою тодішньої "неполітичної політики" народовців.

Доводиться просто дивуватися, коли цей борець, поет, белетрист і публіцист знаходить ще час для серйозної наукової роботи! А тим часом се факт. Ще кінчаючи свою науку в Віденському університеті у відомого вченого професора Ягича, Франко почав готуватися до професури — іменно на кафедру української літератури. З-під його пера вийшов цілий ряд солідних наукових праць, як: "Іван Вишенський і його твори", докторська дисертація "Варлаам і Йосафат" і багато спеціальних статей в різних журналах: "Записки наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка", "Житє і слово", "Літ[ературно]-наук[овий] вістн[ик]" і в окремих виданнях.

Нарешті його мрії мали здійснитися. Року 1895 він блискуче прочитав у Львівському університеті вступну лекцію на тему "Наймичка" Тараса Шевченка" — і професорська колегія обрала його доцентом, але адміністрація не затвердила Франка. А проте заслуги Франка на полі науки такі значні, що Петербурзька і Празька Академії наук обрали його своїм членом, а Харківський університет дав йому почесний

докторський диплом.

Літературна продуктивність Франка така велика, що ще 9 літ тому назад, коли святкували 25-літній ювілей його літературної діяльності, один список його творів займав цілу книжку на 127 сторінок.

Тепер Франко, 50-літній сильний мужчина, всі сили свої оддає українській літературі і науці і ще немало може зробити для рідної культури. На його творах, в його ідеях виховалось уже ціле покоління. І хоч тепер, дякуючи Франковій праці, стало трохи ясніше, все ж темрява ще й досі густа і не раз завдає рани благородному серцю.

"Не люблю Русі-України!" — вирвалось колись із уст Франкових, і не дивуєшся цьому, читаючи його відповідь усім тим, хто підхопив цей крик наболілого серця і кинув його в лице України.

Ти, брате, любиш Русь,
За те, що гарно вбрана,—
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.

.....

Ти, брате, любиш Русь,
Як хліб і кусень сала,—
Я ж гавкаю раз в раз,
Щоби вона не спала.
Ти, брате, любиш Русь,
Як любиш добре пиво,—
Я ж не люблю, як жнець
Не любить спеки в жниво.
Ти, брате, любиш Русь,
За те, що гарно вбрана,—
Я ж не люблю, як раб
Не любить свого пана.
Бо твій патріотизм —
Празнична одежина.
А мій — то труд важкий,
Гарячка невдержима.
Ти любиш в ній князів,
Гетьмання, панування,—
Мене ж болить її
Відвічне страждання.
Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь і шана,—
У мене ж тая Русь —
Кривава в серці рана.
Ти, брате, любиш Русь,

Як дім, воли, корови,—

Я ж не люблю її

З надмірної любови...

Я ще раніше сказав, що Франко явився новатором у галицькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а і в своїх відносинах до фактів життя, які він малює. Село цікавить його не з етнографічного боку, як попередніх письменників, він не ідеалізує сільського життя. Його інтересують соціальні і економічні сторони того життя, гніт, страждання і всяка кривда. Наскрізь гуманний, чоловічий — Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто "в поті чола" добуває хліб не тільки собі, але й другим, тим, що самі не роблять. Ще в поемі "Панські жарти" написаній за молодих літ, Франко малює нам картину економічної залежності селян од пана; в оповіданні "Лесишина челядь" і др.— важку, невсипущу працю хлібороба задля шматка хліба. Але з часом на очах Франка відбувається важкий соціальний процес. Процес росту капіталізму, побіди капіталу над працею. Коли перше, за панщини, експлоатація селянина була в стадії, так сказати, "натурального" хижацтва, то при зрості капіталізму вона приймає форми гострої, смертельної боротьби. Капіталізм висовує вже свої пазури, вони ростуть і загострюються. На село йдуть походами нові експлоататори, опутують селянина довгами, забирають його хату, землю. Вони захоплюють у свої руки промисли, ставлять фабрики, як павук павутиння, скрізь розстелюють свої сіті. Вчора хлібороб, хазяїн, а сьогодні пролетарій-селянин неминуче попадає у ті сіті і гине в нерівній боротьбі. Бо чи ж може бути інакше! Скрізь темнота, нужда, "села бідні, сірі, з головатими вербами при дорозі, з обламаними садками, болотяними вигонами, обскубаними сірими стріхами, пообвалюваними тут і там плотами". А в хаті не краще:

На стіні розвішані довкола

Дерев'яні давні богомази:

Страшний суд, Варвара і Микола,

Чорні вже від диму, як від мази.

Тільки й всього християнства в хаті.

Але є й письменства в ній познаки:

Там, під сволоком, завитий в шматті

Лист небесний, писаний бог зна ким.

Йосифнянський наказ панщизняний,

Прадідівський квит на тридцять буків,

Діда скарга за грунтець забраний,

Батьків акт ліцитаційний дракий...

Одно зостається — або в сіті до павука, або еміграція до Бразилії.

В цілому ряді оповідань: "Борислав", "Воа constrictor", "Яць Зелепуга", "Полуйка", "Вівчар" і др. Франко змальовує нам широкі і страшні картини життя робітників, картини, що нагадують часом Дантове пекло. Особливо цікаві його бориславські оповідання. Борислав — це село в Галичині, де добувають нафту (нефть) та земляний віск. Там під землею, в шахтах, в глибоких ямах, серед задухи і смороду, од яких

крутиться голова, працюють у темряві тисячі робітників; ллють піт, стогнуть і гинуть. Весь Борислав — одна смердюча яма. Там важка праця, малий заробіток, бруд, п'янство, розпуста, погана їжа і погана горілка, всякі хвороби; там людина гірше скотини, там брат на брата здіймає ніж, там чад і вічне пекло. А з цього всього пливають золоті річки і спадають в кишені тим, хто сам не робить, всяким хижакам-експлоататорам. Франко виводить перед читачем цілу портретну галерею таких хижаків — з залізною волею, з звірячими кровожадними інстинктами, сухих, упертих і безсердечних. Гава, Вовкун, Гершко Гольдмахер, Шміла, Шварц і т. д.— ціла стан хижих птахів, що, як образно каже Франко, "полощуть кров'ю рот". Ніщо не спиняє їх: вони грабують, підпалюють хати і гублять людей, аби їм була од того користь. Всю свою ненависть до хижацтва Франко сконцентрував в образі орла-беркута:

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!

За те, що в грудях ти ховаєш серце люте,

За те, що кров ти п'єш, на низьких і слабих

З погордою глядиш, хоч сам живеш із них,

За те, що так тебе боїться слабша тварь...

Малюючи в цілому циклі бориславських оповідань війну поміж капіталом і працею, Франко не може залишитися тільки холодним, об'єктивним обсерватором. В тих оповіданнях ви бачите більше самого Франка — Франка-борця, який не криє своїх симпатій і антипатій, борця, що часом перемагає в нім артиста. Бо "лиш боротись — значить жити!" А разом з тим в тих оповіданнях розсипані, як і в природі, розкішні картини, ясні, повні сонця, повітря і красок пейзажі, проходять живі люди, ярко змальовані в світлі тонкого психологічного аналізу.

В оповіданнях "На дні" і др., в своїх "Тюремних сонетах" Франко дає нам страшну і захоплюючу по своїй реальності картину "дна" — тюрми. Але й тут гуманне, чутливе серце поета вміє знайти краплину людського навіть в такому тупому і дикому представникові низин суспільності, як Бовдур, що "на дно суспільного гніту не принесли з собою нічого, нічого: ні думки ясної, ні споминок щасливих, ні блискучої, хоч би обманливої надії. Боліючи душею над темнотою і недолею свого українського народу, Франко в оповіданнях з єврейського та циганського життя,— як "До світла", "Сурка", "Цигани",— проповідує любов

До всіх, що ллють свій піт і кров,

До всіх, котрих гнетуть окови.

У нього нема шовінізму: люди діляться на два табори — на кривдників, проти яких він гострить як меч своє слово, і покривджених, яким він оддає своє серце.

Здавалось би, що авторові грізної, понурої картини життя працюючих у "поті чола" недоступні ясні і ніжні образи. А подивіться, з яким теплим, сердечним чуттям, з якою любов'ю малює він дітей. Доволі пригадати оповідання "Малий Мирон", "Грицева шкільна наука", "Мій злочин" і інші, доволі згадати написані їм для дітей казки і вірші — і стане ясным, що борець вміє бути голубом. Франко наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем яких він зробився.

Любима форма, в яку Франко одягає свої прозаїчні твори,— се короткі оповідання, котрі йому найбільше удаються. Але він пише і великі повісті. В історичній повісті "Захар Беркут", з часів нападу монголів на Карпатську Русь в 1241 році, його цікавить боротьба двох елементів: гордого, егоїстичного боярства, що живе тільки для себе, для своїх вузьких, класових інтересів, з нижчим, біднішим класом народу, який обстоює і боронить громадські інтереси, не спиняючись перед жертвою для загального добра. Тут ми маємо широкі картини в історичній перспективі, масу описів тодішньої культури і звичаїв, але перемога альтруїзму над класовим егоїзмом, якою кінчається повість, здається нам утопічною і не зовсім натуральною. Більш вдатні повісті Франка з теперішнього життя — "Основи суспільності", "Перехресні стежки", "Для домашнього огнища". Тоді, як у дрібних оповіданнях ми найчастіше бачимо селян, робітників, ремісників, цілий ряд людей, що добувають хліб собі та й другим, в сих повістях своїх Франко знайомить нас з тими, на кого працюють ті люди — буржуазними сферами та з інтелігенцією. Польська аристократія з своєю вузькою мораллю і голим цинізмом в "Основах суспільності" і в повісті "Для домашнього огнища", робота інтелігента серед темної народної маси в "Перехресних стежках" — його психіка, успіхи, сумніви та розчарування — от що служить темою більших Франкових повістей. Гарно задумані, написані з великим розмахом, з прекрасними деталями, вони часто не задовольняють читача: рядом з високоталановитими сторінками попадаються бліді, нецікаві, так наче робота робилась наспіх, аби скінчити.

Реаліст в кращому розумінні сього слова, Франко в своїх прозаїчних творах любить спинятись на двох темах: 1) боротьба капіталу з працею і її обстановка; 2) пробудження людського чувства у людей, які здаються зовсім пропадащими.

Інтерес до цієї останньої теми говорить нам, що Франко має велику віру в людей.

В одному з своїх віршів поет каже:

Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.

Я твердо вірю в труд його могучий,

В ті мільйони невсипущих рук,

І твердо вірю в людський ум робучий

І в ясний день по ночі горя й мук.

Бо не люди винні. Вони такі, якими зробили їх історичні і соціальні умови життя:

Не в людях зло, а в путах тих,

Котрі незримими вузлами

Скрутили сильних і слабих

З їх мукою і їх ділами.

Разом з вірою в людину в душі Франковій живе віра в світлу будучність для нашої землі. Воно прийде, те нове життя, прийде у світ нове добро, треба тільки розбити тверду скалу неправди і пробитись до світла, хоч би довелось вкрити кістками шлях до нового життя. Могутнім акордом лунає та свята віра у Франковому вірші "Каменярі".

Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці. Щастя не дається дурно. Треба забути свої вигоди, свої дрібні інтереси, треба загартувати в собі волю —

зробити руки свої сильними, голову світлою, серце гарячим. А се не легко. Навіть такі сильні натури, як Франко, відчують се, і в одній з своїх поетичних молитов поет кличе до матері землі:

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бої сильніше стояти,
Дай і мені!
Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить,
Чисту любов!
Дай і вогню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити.
Вічну дай страсть!
Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

Тим-то Франко так цінить, так дорожить тим святим непокоєм, що живе в душі благородних натур і не дає їм заснути.

Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко,
Над людським горем, людською журбою! —

кличе Франко в іншому місці. Але людина, яка б вона сильна не була, не може жити самою боротьбою, самими громадськими інтересами. Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного. У Франка є прекрасна річ — лірична драма "Зів'яле листя". Се такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв.

Ось один з тих віршів:
Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них мов зарево червоне

Займається і знову тоне

У тьмі?

Чого являєшся мені

У сні?

В життю ти мною згордувала,

Моє ти серце надірвала,

Із нього визвала одні

Оті ридання голосні —

Пісні.

В життю мене ти й знать не знаєш.

Ідеш по вулиці — минаєш,

Вклонюся — навіть не зирнеш

І головою не кивнеш.

Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,

Як я люблю тебе без тям,

Як мучусь довгими ночами,

І як літа вже за літами

Свій біль, свій жаль, свої пісні

У серці здавлюю на дні.

О ні!

Являйся, зіронько, мені

Хоч в сні!

В життю мені весь вік тужити,

Не жити.

Так най те серце, що в турботі,

Неначе перла у болоті,—

Марніє, в'яне, засиха,—

Хоч в сні на вид твій оживає,

Хоч в жалощах живіше грає,

По-людськи вільно віддиха,

І того дива золотого

Зазнає щастя молодого —

Бажаного, страшного того

Гріха!

Взагалі Франко — лірик високої проби, і його ліричні вірші просяться часто в музику. Деякі з них і справді положено на голос Лисенком і другими.

Я хотів би скінчити свій реферат, а мені трудно розстатися з Франком, бо я так мало сказав про нього. Така колосальна фігура заслуговує на більшу увагу, потребує більшої праці. Але я був би дуже щасливий, коли б отсих кілька моїх слів змогли викликати у вас інтерес до Франка, і ті, хто його не читав ще, самі познайомились з борцем-поетом. Тоді до них заговорив би могучим голосом сам Франко, заговорив би не

моїми блідими словами, а своїм дзвінким, як кованим, словом. Тоді він розгорнув би перед ними все багатство своєї душі, всю красу свого таланту і закріпив би їх вогнем свого неспокійного, великого духа!

1 До цього абзаца в архіві Чернігівського музею М. Коцюбинського (№ 74) зберігся такий уривок: "Вже пізніше, під впливом Куліша і української школи "козаколюбства", в літературі галицькій розвивається щось подібне до російського "квасного патріотизму". Козаки, гайдамаки, "славна минувщина", "народні святощі" — от чим займається красне письменство. В тодішніх галицьких журналах та газетах містилось всяке сміття, бліді бездарні повісті, тоді як переклад "Мертвих душ" Гоголя не міг знайти там собі місця, і його мусили видати окремою книжкою".— Ред.

Джерело: Коцюбинський М. М. Твори в трьох томах. — К.: Дніпро, 1979. — Т. 3. — С. 252-268.